

Радојица Берберовић је објаснио значај продаје два брода Шпиридона Гопчевића, који је 1830—1856 имао 25 бродова, Аргентини. Ова два брода, од којих се један звао „Цар Лазар“, ушли су у почетак историје аргентинске ратне морнарице.

Милош Липовац је описао пропаст претпоследњег божелског једрењака „Троједнице“ 1901 године, а Ристо Ковијанић је пружио неколико интересантних података о бродоградитељу Мишулићу Корчуланину из XV вијека, по коме се један дио которске риве прозвао његовим презименом.

Годишњак доноси и приказе на књиге Миливоја Милошевића „Наука о броду“ и Мирослава Штумбергера „Како ћемо саградити модел брода“.

На крају, поред извјештаја о раду Поморског музеја у Котору, Годишњак доноси чланак: „Обнова поморства у Боки Которској и Црногорском Приморју“.

И овим бројем Годишњак је оправдао своје излагање. Примијетили бисмо на крају да је, у неколико иначе добрих чланака, био непотребан завршетак у облику апела да треба и данас, или да ће и данас, поједино мјесто, сходно својим далеким и богатим традицијама, привредно цвјетати. Сваки број Годишњака довољно освјетљава трговачке и поморске традиције Боке, која је у Средњем вијеку играла видну улогу на Јадрану. Освјетљавање тих традиција говори и о могућностима да се оне у новим условима оживе, па није потребно њеном ривом набрајати „мртве градове“ и „мртва села“. То се могло констатовати у последњем чланку који говори о обнови поморства у Боки, а који нема научни него информативни и документарни карактер.

Иначе, научни колектив окупљен око Годишњака Поморског музеја у Котору заслужује признање за свој допринос историској науци.

Н. С. М.

Још једном о Цареву Лазу

Др Глигор Станојевић у свом одговору „О методу једног критичара“¹⁾ на Драгићевићев приказ његове студије Црна Гора у доба владике Данила²⁾ покушава да побие моје закључке у вези са битком на Цареву Лазу из мог чланка „Догађаји у Црној Гори од појаве Милорадовића до Нуман-пашиног похода (1711—1714“³⁾).

¹⁾ Сепарат из Историског гласника бр. 1 за 1956 г.

²⁾ Историски записи, година 1955, св. 1—2, стр. 418—429.

³⁾ Исто, стр. 173—214.

Иако сам до својих закључака дошао на основу три изванредно важна и вјеродостојна документа, Станојевић своја опречна тврђења заснива на свом тумачењу само једног од ових докумената — писма генералног провидура за Далмацију и Албанију Карла Пизанија од 29 јула 1712 године, чији сам факсимил донио уз свој поменути чланак. Ја сам на основу овог документа дошао до закључка да се на Цареву Лазу 17/28 јула 1712 године водила битка између Црногораца и Турака и да се завршила побједом Црногораца.

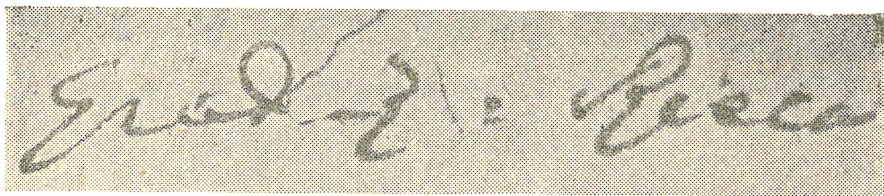
Станојевић, међутим, тврди да је моја интерпретација документа нетачна и каже: „Пошто сматрамо да је Мијушковићево тумачење документа неодрживо, то ћемо извршити садржајну и палеографску критику факсимила“. Он прво истиче моју грешку у лоцирању битке, или како он каже чарке, јер да у документу не стоји *verso Gradaz, Riesa e Bobia*, што сам ја превео „између Градца, Ријеке и Бобије“, већ *verso Gradaz a Riesa Nahia*, што он преводи „према Градцу у Ријечкој Нахији“, додајући да овакво тумачење „садржајно и логички одговара цијелом документу“.

Истина, ријеч *verso* значи: према, пут, ка, али сам је ја превео са „између“ с обзиром да се локалитети Градац, Ријека и Бобија не налазе на једној линији, већ претстављају тачке једног скоро равностраног троугла у чијем се средишту налази Царев Лаз. Можда генерални провидур није знао за тачан просторни распоред ових локалитета, па је вјероватно због тога, диктирајући писмо, употријежио ријеч *verso*. Јасно је да су му примљени извјештаји говорили о тим локалитетима у вези са битком, и он је те локалитете навео у свом писму шефу млетачке обавјештајне службе у Котору с намјером да поближе одреди терен на коме се водила битка. Према томе имао сам разлога да ријеч *verso* преведем са „између“, а да сам је и превео са „према“, то према у свом слушају не би могло имати друго значење него између.

Станојевићево читање *verso Gradaz a Riesa Nahia* и његово тумачење овако прочитаног текста са „према Градцу у Ријечкој Нахији“ сасвим је погрешно, у шта се читалац може увјерити и на основу фотокопије факсимила коју доноси Станојевић уз свој приказ, иако та фотокопија факсимила није толико јасна као факсимил уз мој чланак. Али пошто се ради о категоричком Станојевићевом тврђењу, које би, можда, могло и завести људе који не желе да замарају очи читањем ситних слова једног и другог факсимила, доносимо увећану фоторепродукцију спорног мјеста документа. Из ове репродукције, иако слово није потпуно, јасно се види да је између ријечи *Gradaz* и ријечи *Riesa* свеза *e* а не предлог *a*. Пошто докуменат нијесам транскрибовао, већ само превео, изоставио сам у преводу између ријечи Градац и Ријека слово *и* (превод од *e*), а мјесто њега ставио сам запету. као што увијек радим при превођењу италијанских текстова, код

којих је за старије вријеме скоро правило да се у набрајању везују ријечи свезом *e*, умјесто да се одвајају запетом. Дакле, „по Ми-јушковићевом читању текста упадљив размак између ријечи Gradaz и Riesca“ није испуњен словом *a* — иако Станојевић то тврди на овај начин: „Голим оком између ријечи Gradaz и Riesca може се примјетити једно *a*; под лупом се сасвим добро види“ — већ словом *e*. Да умјесто *e* не може никако стајати *a* доказује нам и само Станојевићево читање текста, јер бисмо по његовом читању морали доћи до парадоксалног закључка да је Градац — централни локалитет Љешанске Нахије — у Ријечкој Нахији, иако Станојевић тврди да оваква интерпретација „садржајно и логички одговара цијелом документу“.

Кад смо се већ из приложене фоторепродукције визуелно увјерили, а усто и аналитички доказали да се између ријечи Gradaz и ријечи Riesca налази слово *e*, даље иако, као што ћемо видјети, погрешно Станојевићево интерпретирање текста — узевши у обзир оно што је у овом случају већ речено за израз verso — не искључује Царев Лаз као мјесто битке, штавише потврђује га, јер трећа тачка, Бобија, није битна у одређивању овог локалитета.

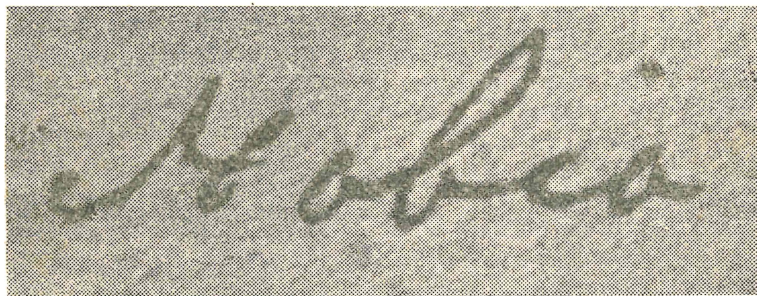

Послије слова *e* наредна ријеч Riesca је тако несумњиво јасна да ју је Станојевић само у „преводу“⁴⁾ могао претворити у ријеч Ријечка. Да се овдје радило о ријечи Ријечка, италијански би писар написао *Riesca*, облик који по правилу сусрећемо у документима у којима се помиње Ријечка Нахија. Облик Riesca за појам Ријечка у италијанским документима могао би претстављати само изоловане случаје; ако на тај облик наиђемо у неким објављеним документима, требало би да рачунамо и на могућност погрешног транскрибовања.

Послије ријечи Riesca долази слово *e* које је, као што се види из репродукције, спојено са наредним словом, односно почетним словом посљедње ријечи *Bobia*. Прво слово у ријечи

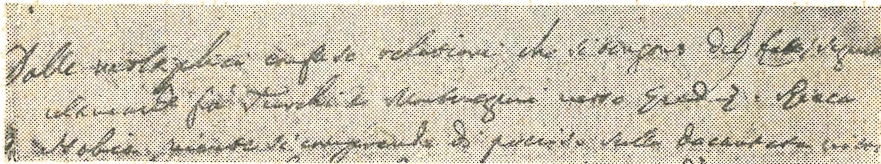
⁴⁾ Овдје наводи нијесу употријебљени као иронија на лош превод, већ као алузија на непреводљивост ријечи Riesca са Ријечка у одговарајућем контексту, као што би то могло бити да је Ријечка Нахија означена са *Nachia di Riesca*, облик на који се иначе не наилази у италијанским документима.

Bobia је нејасно и на основу његове нејасноће Станојевић тврди да се ради о слову *N* а не о слову *B*, како сам га ја прочитао. Истина, нејасан знак за спорно слово више личи на слово *N* него на слово *B*, али ако бисмо то слово читали *N*, ипак ни у ком случају не бисмо могли ријеч којој то слово припада читати *Nahia*, већ *Nobia*, пошто је прво наредно слово *o* а друго *b*. Станојевић, међутим, прво од ових двају слова чита *a*, не осврнувши се на то да сам га ја „погрешно“ прочитао као слово *o*; за друго слово (*b*) категорички тврди да је *h*, иако се не само из приложене фоторепродукције већ и из једног и другог факсимила потпуно јасно види да је то слово *b*, и то школско, калиграфско слово *b*; ово слово је без сумње најјасније написано од свих осталих слова у читавом тексту; можда му у јасноћи од свих других слова највише конкурише слово *h* у ријечи *Turchi* (у другом ретку). Од упоређивања ових двају слова требало је да пође и Станојевић, па би у случајевима отступања од калиграфског писања лако уочио када се ради о слову *b* а када о слову *h* и на тај начин би увидио да су његова упоређивања сасвим депласирана. Дакле, послје првог нејасног слова остала четири треба читати *obia*, а то нам — пошто не постоји на одговарајућој територији неки други локалитет који би послје првог слова остала четири имао *obia* — намеће да нејасни знак за прво слово читамо *B*; према томе неоспорно је да ову посљедњу ријеч треба читати *Bobia*.

Иако из мог досадашњег излагања убједљиво произилази да је моје читање и интерпретирање спорног текста потпуно правилно, додаћу још нешто. Да је генерални провидур, диктирајући посљедњу ријеч, мислио на Нахију а не на Бобију, писар би је написао *Nachia* или *Naia* (мислим да је сувишно доказивати зашто), али ако бисмо и у вези са овом ријечју дозволили неки усамљени случај, онда се ипак не бисмо усудили да тврдимо да је на једном мјесту у двјема узастопним ријечима (*Riesca Nahia*) писар дозволио себи тако грубо отступање од праксе и логичности.

Даље, осврћући се на мој превод једног мјеста у тексту које гласи *parla dello spoglio de cavalli e padiglioni*, Станојевић каже да сам ријеч *padiglioni* погрешно превео „заставе“. Латинска ријеч *papilio onis m.*, што значи лептир, фазирала се (поред у *papillione* и *papillon*) у италијанском језику у *padiglione* а у француском у *ravillon*, попримивши током времена и у једном и у другом језику разне фигурације, поред осталих и за појам шатор. Под француским утицајем за италијанску ријеч *padiglione* јавља се понекад облик *raviglione* или *ravilione*, а у млетачком дијалекту врло често и облик *ravion*, али у сва три случаја ова ријеч мора имати иста значења, односно исте фигурације. У француском језику ријеч *ravillon* је попримила и значење „застава“, па је одатле то значење за ријеч *padiglione*, како неки мисле преко Нијемаца у млетачкој најамничкој служби, ушло прво у Венецију, а затим се ширило даље по Италији. Истина, италијански језички пуристи, сматрајући фигурацију „застава“ за ријеч *padiglione* француштином, или то значење не усвајају, те га уопште не уносе у нове рјечнике или се задсвољавају тиме што му у том случају дају облик ближи француском: *raviglione*. То је урадио и Giuseppe Voerio у свом *Dizionario del dialetto veneziano*, у коме појам „застава“ за ријеч *padiglione* има облик *ravion*. Али, неоспорно је да су значење облика *ravion*, или *ravilione*, или *raviglione* многи писари могли атрибуирати и облику *padiglione* пошто се уствари ради о једној истој ријечи у разним облицима. Да се одлучимо како да преведемо једну ријеч која има више фигурација, морамо се ослоњити увијек на контекст, а у нашем случају, гдје се говори о ратним трофејима, сматрам да је било потребно ријеч *padiglioni* превести „заставе“ а не „шатори“.

Чуди ме да Станојевић на основу мог тумачења писма генералног провидура Пизанија, из којег резултира да је генерални провидур добио многобројне извјештаје о догађају који се десио између Турака и Црногораца и који се завршио „слављеном побједом“ посљедњих, и из којег се види да су му извјештиоци говорили о отимању коња и застава или, како тврди Станојевић, шатора — изводи овакав закључак: „Кад би потпуно усвојили Мијушковићево тумачење документа, ипак остаје чињеница да је у том великом окршају пало пет Турака и заплијењено неколико коња и шатора“. Зар је Станојевић смио извести закључак на

основу Даниловог извјештаја у који сумња и генерални провидур, што се види и из саме његове стилизације кад је ријеч о том извјештају: „... о слављеној побједи Црногораца, која се по ономе што пише Данило своди на пет посјечених глава“? Уосталом, да генерални провидур није сумњао у овај извјештај, сигурно не би нарочито препоручивао брижљивост и прецизност у прикупљању нових вијести.

На крају Станојевић тврди да је погрешно и моје датирање догађаја, па каже: „Извјештај провидура је од 29 јула. Све догађаје о којима је ријеч у овом документу, Мијушковић везује за 28 јул, што је неодрживо. Провидур говори о догађајима који су се „ту скоро“ одиграли између Црногораца и Турака, или како у факсимилу стоји *ultimamente*, што никако не значи јуче. Нарочито догађаје о којима провидур говори у писму од 29 јула немогуће је везивати за 28 јул, јер његово мишљење о догађајима је, уствари, резиме на основу многобројних нејасних извјештаја које је примио.“ Као одговор на ово сасвим је довољно да поновим образложење из свог чланка: „У вези са овим документом важно је најприје утврдити да се догађај о коме је ријеч, а који је временски одређен са „ту скоро“, морао десити 28 јула. Наиме, вијести из Црне Горе у Боку могле су истог дана бити пренесене и усменим и писменим путем, а експедитивност млечких власти око обављања саслушања човјека који је први дошао са попришта и у међусобном кореспондирању (генерални провидур се налазио у Перасту а Бућа у Котору — С.М.) мора нам бити потпуно схватљива у ово вријеме великог њиховог интересовања за догађаје у Црној Гори, тако да до датирања овог посљедњег писма генералног провидура није могло проћи више од једног дана рачунајући од дана у који се битка одиграла.“ Уз ово образложење, иако је то, вјерујем, сувишно, додаћу још ово: истина, ријеч *ultimamente* не мора да значи јуче; она може да се односи и на даљу прошлост ако је та прошлост релативно блиска. Тако напр. у реченици: *Riguardo all' incommensurabile abisso di secoli trascorso dall' aurora del mondo, l' uomo è ultimamente apparso sulla terra* — ријеч *ultimamente* одређује прошлост од много хиљада година, али та иста ријеч може да се односи и на догађај који се непосредно десио, као и на догађај који се управо дешава. Дакле, израз *ultimamente* можемо превести: недавно, у посљедње вријеме, ту скоро, прије неколико дана, ових дана, јуче, данас, прије неколико сати, прије неколико минута, управо, сад; али, наравно, увијек од контекста зависи његова прецизнија временска одредба. У нашем случају контекст нам баш индигира временску одредбу „јуче“, дакле 17/28 јула 1712 године.

Овај докуменат, о коме већ тако дуго расправљамо, довољан је да укаже на то да се на Цареву Лазу није радило о једној чарци, како тврди Станојевић, већ о једном озбиљнијем су-

кобу, али пуни доказ великих размјера битке јасно, непобитно и највјеродостојније пружају извјештаји Јеролима Буће млетачком посланику у Цариграду, о којима исцрпно говорим у истом чланку, а о којима Станојевић ништа не каже. Зато ћу поновити овдје што сам, пошто сам исцрпио докуменат од 29 јула, баш на основу тих Бућиних извјештаја, даље писао у вези са битком на Цареву Лазу: „Истина, све ове околности (из писма генералног провидура) не би биле довољне да се са сигурношћу тврди да је битка о којој је ријеч била великих размјера, али из извјештаја баилу од 17 септембра у коме Бућа, говорећи о прекиду ратовања у Црној Гори, каже да су се Црногорци смирили пошто им је обећана милост, иако су Турцима нанијели невјероватне губитке погубивши око 2.000 већином албанских Турака и заплијенивши албанску комору, тако да је скадарски паша остао лиштен свега, можемо извести закључак да је „слављена пobjеда Црногораца“ стечена заиста великом и крвавом битком. Да се поренаведени губитци Турака не односе на оне губитке које је серашћер Ахмет-паша претрпјео на повратку са Цетиња, а које и Томић унеколико признаје, доказује опет Бућа у наставку поменутог извјештаја, јер каже да је босански паша имао не мале губитке и када је при повлачењу са Цетиња био сачекан и нападнут. А да се у бици о којој је ријеч не ради само о поразу војске Тахир-паше скадарског, која је свакако највише страдала, већ о поразу војске удружених паша под командом серашћера Ахмет-паше босанског, поред тврђења да су од погинулих већина (али не сви — С.М.) Албанци, то доказује и Бућино тврђење из једног каснијег извјештаја да су серашћеру Ахмет-паши Црногорци пружили општар отпор и да је он са необичним губитцима војске и једног дијела коморе успио да стигне на Цетиње, гдје се послје петодневног боравка, осјећајући се исувише слабиим, привидно измирио са једним дијелом побуњених општина, од којих је добио најбједније људе за таоце. Затим је порушио манастир и цркву и кренуо с војском према Херцеговини, али устаници који му се нијесу били покорили и који су били заузели мјеста са којих су могли најефикасније дјеловати, нападаше његову војску, нанијевши јој веће губитке при повратку од оних које је претрпјела при доласку. Без обзира на ово, наставља Бућа, серашћер је био тада извјестио Порту да је порушио манастир и цркву на Цетињу, да су му се устаници потчинили, да је од њих добио седамдесет пет талаца, које је ослободио постигавши обавезу да ће плаћати дужни данак.

Можда би и преко мјере скептични Томић, да је имао у рукама ове Бућине извјештаје, одустао да се на неколико страница страница упише у доказивању да 1712 године „није било на Цареву Лазу ни велике битке, нити каквог било окршаја између Турака и Црногораца“, јер овим документима не би могао оспорити вјеродостојност с обзиром да их је писао један високи мле-

тачки функционер и обавјештајац, пуковник и надинтендант Јеролим Бућа (Букија), који је још имао задатак да дјелује на разбијање црногорског покрета и који би стога радије умањивао него потенцирао било који успјех Црногораца. Али то савјесни и опрезни Бућа није могао урадити, а нарочито не у извјештајима баилу, који је и са друге стране могао лако сазнати за тако велики пораз Турака и „слављену побједу Црногораца“. Прије се овако нешто могло друкче претставити или прећутати Млетачком сенату, са којим је за вријеме трајања ових посљедњих црногорских акција против Турака кореспондирао генерални провидур за Далмацију Карло Пизани, на основу чијих извјештаја Томић негира сваку па и дјелимичну побједу Црногораца над Турцима 1712 године.

Дакле, на основу изложеног, у вези са „слављеном побједом“ Црногораца можемо закључити:

1) да је она услиједила битком на Цареву Лазу 17/28 јула 1712 године — и тиме вратити вјеру у домаће, већ наведене, писане изворе, у народно предање и у народну пјесму, која са много појединости и реализма говори о бици на Цареву Лазу;

2) да је у бици на Цареву Лазу потучена војска серашћера Ахмет-паше босанског, од чије је војске највише страдао одред Тахир-паше скадарског;

3) да је серашћер Ахмет-паша, и поред претрпљеног пораза на Цареву Лазу, успио да стигне са својом преосталом, ослабљеном војском на Цетиње, гдје је запалио манастир и цркву и одакле се вратио, напустивши Црну Гору а да не оствари од Порте постављене му задатке.

На крају, постављам питање Станојевићу зашто се није осврнуо на ова моја даља излагања у вези са битком на Цареву Лазу.

Славко Мијушковић

Писма Петра II Петровића Његоша (књ. I—III)

(у редакцији д-р Мираша Кићовића*)

Издавачко предузеће „Просвета“ одлучило је 1951 године, приликом стогодишњице Његошеве смрти, да изда цјелокупна Његошева дјела. Предузеће није рачунало да је то доста замашан и дуг посао, па је чак у једноме своме проспекту обећало да

*) Дobar дио ових писама има малу своју историју. Ево њен најкраћи преглед. Средином 1946 г. дошао је Државни музеј на Цетињу до једног драгоцјеног архивског фонда, у коме су се налазиле и неколике стотине оригиналних Његошевих писама, већим дијелом дотада непознатих. Тај архивски фонд ја сам примио у име Државног музеја, јер сам руковао Библиотеком и Архивским одјељењем Музеја. Још током комисиског пре-